

Аналіз зазначеної проблеми свідчить про недостатню її розробленість і потребу подальшого дослідження.

1. Референтна група МПК із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації. Аспекти психічного здоров'я та психосоціальної підтримки під час спалаху COVID-19, інформаційна записка, лютий 2020 https://www.unicef.org/ukraine/media/5406/file/metnal_health_breifing_note.pdf

2. Australian Red Cross, Defusing family tension and conflict during the COVID-19 pandemic <https://www.redcross.org.au/stories/covid-19/covid-19-and-family-conflict>

3. Zarocostas J. How to fight an infodemic. The Lancet. 2020 Feb 29. Vol. 395, № 10225. 676 p.

4. Jacobi F. WieSiehäuslicheIsolationundQuarantänegutüberstehen, 2020 https://www.psychologische-hochschule.de/2020/03/jacobi_umgang-mit-quarantaene/

5. Michaelson P. Inner Conflict Ripens in the Hothouse of Pandemic, 2020. <https://whywesuffer.com/inner-conflict-ripens-in-the-hothouse-of-pandemic/>

6. Wang C., Pan R., Wan X. et al. Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2020 Jan. Vol. 17, № 5. P. 1729.

Тамара ІЛЛЯШЕНКО

провідний науковий співробітник,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник

(Український науково-методичний центр

практичної психології і соціальної роботи

НАПН України)

ЗАТРИМКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ДІТЕЙ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Затримка психічного розвитку (ЗПР) на тлі погіршення нервово-психічного здоров'я дітей в Україні [1] привертає особливу увагу як одна з провідних причин стійких труднощів дітей у навчанні, наслідком яких є шкільна дезадаптація. Зі шкільної дезадаптації починається соціальна дезадаптація з усіма її тяжкими наслідками. Тому психологічний супровід дітей із ЗПР є не тільки психолого-педагогічною, але й соціальною проблемою.

Досі в Україні немає задовільних статистичних відомостей про поширеність ЗПР серед дітей різного віку. Останні дані наводилися у Статистичному бюлетені показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2015–2016 навчальний рік [11], де було зафіксовано 8505 дітей із ЗПР або 10,9% від загальної кількості виявлених у 2015–2016 навчальному році дітей. За весь час звітування дітей із ЗПР виявлено 55958, що становить 7,91% від загальної кількості обстежених консультаціями дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Зауважимо, що наведені цифри далеко не відповідають реальній кількості дітей із ЗПР. Боячись стигматизації, батьки завжди неохоче вдавалися до діагностики порушень психофізичного розвитку дитини і уникали діагностування. Багато дітей оминули діагностику під час так званої стихійної інклюзії, коли батьки за бажанням могли віддавати дитину з порушенням психофізичного розвитку до закладів загальної середньої освіти, де, звичайно, вони не отримували необхідної психолого-педагогічної допомоги. У Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні зазначено, що стихійно було інтегровано понад 100 тисяч дітей з особливими освітніми потребами [8, с. 68]. Зрозуміло, що значну частину серед цієї кількості становлять діти із ЗПР.

Певні аналогії можна провести з відповідними зарубіжними дослідженнями. Так, у 2008 році в США серед дітей, які вступають до школи, було виявлено 17,8% таких, що мали різні розлади психічного розвитку [2]. У дослідженні, здійсненому у Росії в 2015 році, констатовано 25% дітей із ЗПР [10]. Спільна історія підходів до вивчення ЗПР, а також тривале спільне функціонування освітньої системи в Росії й в Україні, дозволяє зробити припущення і щодо схожих тенденцій у її поширеності.

Тимчасом в два останні десятиліття в Україні увага до дітей із ЗПР помітно знижується. Разом із перепрофілюванням спеціальних шкіл для дітей із ЗПР та переведення навчання цієї категорії дітей виключно у заклади загальної середньої освіти, у спеціальні чи інклюзивні класи (що є слушним), наполегливо поширюється ідея обмеження їхнього навчання початковою ланкою. Ми не знайшли жодного нормативного документу, який би офіційно підтверджував таке обмеження, хоч в інформації, яка надходить від МОН України, на ньому наголошується [7]. Симптоматичним є прикінцеве формулювання визначення ЗПР, дане у методичному посібнику, яким ке-

рується в Україні інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами: «Якщо по закінченню молодшого шкільного віку залишаються ознаки недорозвитку психічних функцій, то йдеться про конституційний інфантилізм чи інтелектуальні порушення» [9, с. 186]. У наведеній цитаті вислів «інтелектуальні порушення» згідно із назвами, які вживаються сьогодні в Україні в офіційних документах, треба розуміти як «розумова відсталість».

Щодо досліджень, які б обґрунтовували наведене вище твердження, то в Україні вони не виходять за межі дошкільного і молодшого шкільного віку і не торкаються перспектив подальшого розвитку дітей із ЗПР. Тимчасом серед численних досліджень, які здійснюються у країнах пострадянського простору, ми не знайшли жодного, яке могло б підтверджувати наведене визначення ЗПР. Навпаки, наголошується на її поліморфності та на значній кількості серед цього контингенту таких дітей, у яких зберігаються стійкі недоліки інтелектуального розвитку, які не вкладаються у поняття розумової відсталості, оскільки за умов адекватної психолого-педагогічної допомоги вони здатні набагато успішніше адаптуватися у соціумі [2; 5].

Сучасні дослідження психологічних проблем ЗПР відзначаються широким віковим діапазоном вивчення інтелектуального розвитку, особистості, шкільної та подальшої психосоціальної адаптації дітей названої категорії [3; 4; 5; 6], що розширює межі їхнього психологічного супроводу.

Кардинальною у психологічному супроводі цієї численної групи дітей є проблема їх соціальної адаптації [5; 6]. Одним із центральних понять у цьому порівняно новому напрямку психологічного вивчення дітей із ЗПР є соціальна компетентність, яку складають знання і уявлення про навколишній світ, соціальні уявлення, комунікативна та аутопсихологічна компетентність [5].

Сьогодні немає порівняльних досліджень впливу на самосвідомість дітей із ЗПР навчання в інклюзивних умовах. Проте у відомих нам дослідженнях [4; 5; 6] звертається увага на порушення спілкування учнів з особливими освітніми потребами у середовищі ровесників, пов'язаного зі становищем неуспішного учня та невмінням встановлювати дружні контакти. Як результат підліток із ЗПР у середовищі успішніших ровесників здебільшого буває відкинутим [5, с. 30]. З огляду на це різні форми інтеграції дітей із ЗПР у середовище ровесників з нормативним розвитком ставлять високі вимоги до психологічного супроводу їхнього спілкування з однокласниками.

Для побудови стратегії надання психолого-педагогічної допомоги дітям із ЗПР важливим є виявлене зростання серед них поведінкових порушень з віком: якщо у початковій школі їх 11,4%, у 5–7 класах – 21,5%, то у 8–9 класах вони зростають до 28,8%. З метою удосконалення психологічного супроводу дітей із ЗПР у старшому віці порушується питання про продовження цього діагнозу до 16–17 років та про недоцільність вживання діагнозу «межова інтелектуальна недостатність» як такого, що сприяє стигматизації і може заважати реабілітаційній роботі та подальшій соціальній адаптації випускників школи [3].

Небезпечність скорочення обсягів спеціальної допомоги дітям із ЗПР підтверджується і порівняльними дослідженнями соціальної адаптації випускників шкіл, які навчалися в умовах стихійної інклюзії та в умовах спеціального навчання, з адаптацією випускників з нормативним розвитком. Спостереження протягом десяти років показало, що після «стихійної інклюзії» 9,5% випускників із ЗПР мали три і більше судимостей, 12% притягались до кримінальної відповідальності, 28,5% затримувались за хуліганство, вживання наркотиків і тільки 33% не мали порушень норм правової поведінки. Тимчасом серед випускників спеціальної школи для дітей із ЗПР 65,5% не мали проблем із законом, 20% затримувались за адміністративні порушення, а 12,5% притягались до кримінальної відповідальності, але не були засуджені. Серед випускників з нормативним розвитком відповідні показники ще нижчі: проблеми із законом мали 13% підлітків, до кримінальної відповідальності притягалося усього 8% [4].

Отже, набуває великої актуальності психологічний супровід дітей із ЗПР у підлітковому і ранньому юнацькому віці, на який припадає завершення шкільного навчання, професійне самовизначення, соціально-трудова адаптація у цілому. Спрощене ставлення до надання психолого-педагогічної допомоги дітям із ЗПР може обернутися значними втратами для суспільства.

1. Дмитрук В. І. Статистичні дані захворювань молодших школярів. *Спортивна наука України*. 2016. № 3 (73). С. 15–20.

2. Емелина Д. А., Макаров И. В. Задержки психического развития у детей (аналитический обзор). *Обзорение психиатрии и медицинской психологии*. 2018. № 1. С. 4–11.

3. Злоказова М. В. Задержка психического развития (клинико-психологические, сравнительно-возрастные и реабилитационные аспекты):

автореф. дис. ... докт. мед. наук: 14.00.18; НИПНИ им. В. М. Бехтерева. СПб., 2004. 46 с.

4. Инденбаум Е. Л. К чему приводит стихийная инклюзия детей с задержкой психического развития. *Воспитание и обучение детей с нарушениями развития*. 2013. № 4. С. 33–38.

5. Инденбаум Е. Л. Психосоциальное развитие подростков с легкими формами интеллектуальной недостаточности: автореф. дис. ... докт. психолог. наук: 19.00.10 – коррекционная психология. Москва, 2011. 40 с.

6. Коробейников И. А. Нарушения развития и социальная адаптация: монографія. Москва: ПЕР СЭ, 2002. 192 с.

7. Лист МОН № 1/9 від 10.11.2017 року «Про сучасні підходи до навчально-виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами» URL: http://nmcio.ippo.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2014/03/1_9-2.pdf (дата звернення: 12.09.2020).

8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка, 2016. 448 с.

9. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.

10. Сергеева О. А., Филиппова Н. В., Барыльник Ю. Б. Проблема психологической готовности к школьному обучению детей с задержкой психического развития. *Бюллетень медицинских интернет-конференций*. 2015. Т. 5. № 5. С. 712.

11. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2015-2016 навчальний рік / Горленко В. М., Лунченко Н. В., Мельник А. А. та ін. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 49 с.

В'ячеслав КАЗМІРЕНКО

доктор психологічних, професор,
професор кафедри психології факультету психології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

КОГНІТИВНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ І ПРОЯВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Когнітивне спілкування є психологічним інструментом реалізації діяльності, що містить завдання *конструювання* або *реконструкції стосунків, процесів, явищ чи взаємозв'язків*: об'єкта, ситуа-